

МАТЕРІЯЛИ, ТВОРЧІ ПОРТРЕТИ

Юрій Ясіновський

МІГРАЦІЯ І ШТУЧНІ ПЕРЕМІЩЕННЯ УКРАЇНСЬКИХ І БІЛОРУСЬКИХ ІРМОЛОГІОНІВ

Вивчення території походження та розповсюдження ірмолоїв сприяє глибшому розумінню середовища їх виникнення та побутування, пізнати професійний статус і соціальний портрет переписувачів і практиків літургійного співу. Особливо вдячним матеріалом в опрацюванні такого напрямку студій над слов'янською рецепцією візантійської церковної монодії є власне українсько-білоруські ірмологіони. Завдяки присутності у досліджуваних рукописах титуляріїв і великої кількості маргінальних записів як писарів, так і співців-практиків, які вимальовують яскраву панораму їх створення, побутування і штучних територіальних переміщень. Це створює важливі передумови для виявлення активних творчих осередків гимнографічної культури в Україні та Білорусі, шляхів розповсюдження українсько-білоруської сакральної монодії за межами їх етнічних земель, насамперед в Росії та Молдово-Волощині.

Українсько-білоруський Ірмолой є унікальним літургійним півчим збірником, тобто єдиним збірником різних жанрів і служб, об'єднаних в одній книзі. Тож найменування «Ірмолой» фактично є умовним, бо книга містить не лише власне ірмоси, але й стихири, кондаки, канони, піснеспіви октоїха, добового богослуження, окремих треб та ін. У Київській митрополії ірмологіони спершу нотувалися кулизмною (невменною)¹ нотацією, й одним з останніх з яких був Лаврівський кінця XVI ст., мабуть галицького чи волинського походження². Тоді ж наприкінці XVI ст. утверджується нова лінійно-мензуральна нотація, яка одразу ж повністю і на всьому білорусько-українському культурному просторі витіснила невменну. Отож досліджувані нами нотолінійні ірмолої є однотипними збірниками – як за структурою, зовнішнім виглядом, типом художнього декору, так і за формою нотопису і мелодичним змістом, віддзеркалюючи літургійну півчу практику Київської митрополії.

Ірмолоям³ загалом не були властиві великі міграційні рухи. Навпаки, переважна їх більшість була міцно прив'язана до території свого виникнення, якими зокрема є ірмолої колишньої Перемиської єпархії (див. про цю колекцію нижче).

Один із найдавніших ірмолоїв, який, напевно, був створений у Львові наприкінці XVI ст.⁴, ніколи не покидав рідного міста. Маргінальний запис на початкових

¹ Вживаємо місцеве найменування невменної нотації – *кулизмна* (від однієї з показових невм кулизма), тоді як в Московії вживалася й продовжує вживатися назва *знаменна* або *крюкова*.

² *Лаврівський невменний Ірмологіон кінця XVI століття* : Факсимільна публікація, коментар, дослідження / підготував Юрій Ясіновський, за участі Марії Качмар, редактор Крістіан Ганнік / Інститут церковної музики УКУ [=Київське Християнство, т. 18; Історія української музики, вип. 26]. Львів: УКУ, 2019.

³ Вживаємо дві рівнозначні назви цього півчого збірника: самоназву Ірмолой, яка утвердилася в Київській митрополії ранньомодерної доби, та грецьку Ірмологіон, яку часто вживали писарі. В Росії поширилася самоназва Ірмологій.

⁴ Ясіновський Ю. Львівський ірмолой кінця XVI – початку XVII століття – найдавніша нотолінійна пам'ятка церковної монодії. *Καλοφωνία*, 1 (2002). 256–272.

аркушах засвідчує: «Року 1649 м[іся]ца іюля дня 23 сію книгу рекомую Ірмолой нанадал раб б[о]жий Іоан Третецкий за отпушеніє грехов своих до церкви Іоанна Б[о]гослова на подзамчу Л[ь]вовском в опеку Братства тоя ж церкви вѣчними часы, тр» (Львів, ЛНБ, МВ 50, арк. 1–9). Пізніше рукопис потрапив до львівського Онуфріївського монастиря, що знаходився неподалік згадуваної в записі церкви Івана Богослова, звідки 1940 року надійшов до місця сьогоденного знаходження.

Інший львівський Ірмолой, створений 1679 року у Львові, у XIX ст. знаходився в селі Мшана під Львовом: «Сия книга єрея Юрія пречестнаго господина отца мшанского. Кто бы еи украл проклят будет. Сия книга пріданая до церкви мшанской до храму Успенія пресвятои Бци кто бы еи украл прокля[т] будет от рода и в род» (Львів, ЛНБ, ОН 235, арк. 66 зв.). На початку XX ст. цей рукопис все ще знаходився у Мшані, про що засвідчує запис священника Вігоринського, а в 20–30-тих роках XX ст. рукопис потрапив до ігумена Унівської лаври Климентія Шептицького, а після його арешту та вислання в Сибір був переданий до Львівської бібліотеки Академії Наук ім. В. Стефаника (ЛНБ).

Ірмолой 1777 р. (ЛНБ, БА 4) було створено в селі Мизове на Волині і в 30-х роках минулого століття з цього ж села рукопис надійшов до бібліотеки Львівської Богословської Академії, а по війні – до ЛНБ. Подібно Сасівський ірмолой (Львів, НМЛ, Q 14) надійшов до Національного музею у Львові з того ж таки Сасова, де був переписаний 1722 року. Очевидно, у Софійському соборі постійно знаходився пергаментовий (!) Ірмолой середини XVII ст. який, ймовірно, і був тут створений⁵ (Києво-Печерський іст.-культ. заповідник, Кн. 2097). Декілька ірмолоїв першої половини XIX ст., що були переписані у Києво-Печерській лаврі, також не покидали стін цієї обителі (там само, Кн. 855, Кн. 879, Кн. 2082, Кн. 2087, Кн. 2874). Три ірмолої, створені у Супрасльському монастирі, знаходилися у практичному вжитку в цій обителі аж до середини XIX ст., а опісля в числі всієї бібліотеки були перевезені до Вільнюса, де й зберігаються до сьогодні.

Тому не випадково, що у львівських сховищах знаходяться головню галицькі ірмолої⁶, в Ужгороді – закарпатські, у київських – наддніпрянські, у бібліотеці Перемишльської капітули – Надсяння та Лемківщини, а у Вільнюсі та Мінську – білоруські.

⁵ За записом на арк. 1–10 рукопис 1854 року належав до бібліотеки Києво-Софійського собору. Компактний зміст рукопису промовляє за його кафедрально-парафіяльне походження, а не монастирське; перепис на пергаменті високої якості, рідкісному матеріалі для XVII ст., підтверджує наше припущення про створення цієї пам'ятки при митрополичій катедрі, ймовірно, за часів Петра Могили. Тож цей Ірмолой, мабуть, постійно знаходився у Софійському соборі і ніколи не покидав його стін аж до 20-х років минулого століття, коли після його закриття був переданий до Києво-Печерського історико-культурного заповідника.

⁶ Так, у Львові в ЛНБ із 145 ірмолоїв всього вісім немісцевого походження: НТШ 235 походить із Сумщини (закуплений НТШ 1911 р. у Києві через Михайла Грушевського); Ірмолой 1699 р. (БА 254) був переписаний у Києві, а інший Ірмолой 1699 р. (Петр. 123) був переписаний у містечку Сосниці на Чернігівщині; чотири ірмолої передав до бібліотеки НТШ у Львові Гіядор Стрипський із Закарпаття (ще один Ірмолой від Стрипського сьогодні зберігається у Центральному державному історичному архіві у Львові); Ірмолой першої половини XVIII ст. походить з Антопольського василіянського монастиря на Берестейщині

Тож колекції Львова, Ужгорода, Києва, Мінська й Вільнюса є одночасно територіальними збірками ірмолів, бо переважна їх більшість походить з навколишніх міст, містечок і сіл. Тому, наприклад, в Україні, з одного боку, майже немає білоруських ірмолів⁷, як і українських у Вільнюсі та Мінську⁸. А це має велике значення для вивчення локальних рецепцій українсько-білоруської церковної монодії.

До своїх місць створення також були прив'язані українсько-білоруські ірмолі, переписані в Росії, які практично не покидали своїх рідних стін, звідки й потрапили до сучасних фондів збереження. Так, Ірмолі 1673 р., переписаний білорусом «полочанином» Гавриїлом Аранесовичем у Сава-Сторожевському монастирі під Москвою⁹, наприкінці XIX ст. разом з іншими нотними рукописами цього монастиря надійшов до Синодального училища церковного співу у Москві, а тепер у складі цієї великої і дуже цінної колекції півчих рукописів знаходиться в ГИМ (Син. певч. 172). Подібно два таких ірмолі, що були створені у московському Ново-Спаському монастирі, надійшли до цього ж училища і з того ж таки монастиря (Син. певч. 29-а і 29-б). Примітно, що переписування й розповсюдження українсько-білоруських ірмолів в Росії мало дуже обмежену територію й включало здебільшого монастирі Москви та її околиць, а пізніше в Санкт-Петербурзі (Придворна капела та Александрівська лавра), де найчастіше вимушено чи добровільно проживали українці й

(НТШ 427), то, ймовірно, є білоруським, хоч південна частина цієї землі була заселена переважно українцями.

⁷ У Національному музеї у Львові (НМЛ) теж знаходяться лише декілька білоруських ірмолів: першої чверті XVII ст. О 44), придбаний 1909 р. з колекції О. Єльського у Мінську, та Ірмолі, переписаний ієромонахом Пахомієм Паценком 1669 р. у Слуцькому Свято-Троїцькому монастирі (О 25), час і обставини надходження до Львові залишаються невідомими (див.: Н. Сиротинська. Репертуар Слуцького ірмологиона Пахомія Паценки из собрания Львовского национального музея. *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės kalbos, kultūros ir raštinijos tradicijos* / Lietuvių kalbos institutas. Vilnius, 2009. С. 401–414). У Києві в Національній бібліотеці України ім. В. Вернадського (НБУВ) є два білоруські ірмолі – Супрасльський Богдана Онисимовича 1598–1601 рр. (І, 5391) та Жировицький з бл. 1649 р. (І, 3367). Якщо кодекс Богдана принаймні з середини XVII ст. потрапив до Києва, то в Жировицькому титулярій втрачений, і де створений – невідомо. 1661 р. рукопис вклав до Жировицького монастиря Іоан Колбека, і тут він зберігався до середини XIX ст. З нього, між іншим, користав 1831 р. семінарист «родом з України» і дописав декілька піснеспівів з ремаркою «украинское». Далі з невідомих причин рукопис був замурований в стіну однієї з келій монастиря й пізніше відкритий і переданий до бібліотеки Супрасльського монастиря (запис на верхньому форзаці). Пізніше Жировицького ірмолі потрапив до рук якогось М. С. Бистрицького, який 1930 р. передав цінний рукопис київському мистецтвознавцю Миколі Макаренку, а той 1934 р. віддав його до Всенародної української бібліотеки Академії Наук (сьогодні НБУВ).

⁸ Так, у сховищах Мінська не віднайдено жодного українського Ірмолія, а у Вільнюсі всього два (Бібліотека АН Литви ім. Врублевських, F-19 – 125 і 126).

⁹ Москва, ГИМ, Син. певч. 172. Гавриїл Аранесович походив з Полоцька, постриг прийняв у Чернігівському Глинському монастирі, де архієп. Лазар Баранович 1667 р. висвятив його на диякона; в ієромонахи висвячений в Сава-Сторожевському монастирі 1669 р., де й переписав свого Ірмолія в 1673 р. (назвав його «стихиральник») і 1677 р. вклав його в цей самий монастир (див.: Ю. Ясиновський. Нотний Ірмолі Гаврила Аранесовича як пам'ятка східнослов'янських музичних зв'язків. *Бібліографія українознавства*, вип. 2: *Бібліографія та джерела музикознавства*. Львів, 1994. С. 20–23).

білоруси. Окремі списки створені в Тверському Желтиковому монастирі (ГИМ, Син. певч. 13), у Переяславлі (РНБ, Пог. 391). Переважно всі ці рукописи постійно залишалися в цих російських обителях і не поверталися в Україну чи Білорусь, за винятком ірмолоїв Артемія Компайського та Гавриїла Головні, які ще у XVIII ст. надійшли до Києва (НБУВ, I, 5552; ДА 351 П.). Відсутність маргінальних записів та слідів частого вжитку свідчать, що ці книги перебували поза російською літургійною практикою й були створені українсько-білоруськими емігрантами для власних потреб і нагадували їм рідні церковні напиви.

Та окремі ірмолої мають багату міграційну історію, пов'язану з творчою активністю окремих церковно-музичних діячів. Так Ірмолой, переписаний ієромонахом Йосифом Крейницьким (родом з лемківського села Гладишева) 1677 року в Лаврівському монастирі на Підгір'ї, тепер Львівської обл. (РНБ, Тит. 1902). Це другий переписаний ним Ірмолой, що був створений як доповнення до переписаного там само раніше 1673 р. (НМЛ, Q 361). Згодом рукопис 1677 р. належав, ймовірно, Дмитрові Тупталу, який в останні роки свого життя був ростовським митрополитом (†1709). 1882 року Ірмолой був придбаний «на ярмарку» у тому ж таки Ростові Великому купцем і колекціонером давніх рукописів Андрієм Титовим. Дмитро Туптало дуже любив церковний спів і був автором близько двох десятків духовних пісень. Очевидно, рукопис потрапив до нього ще в Україні, можливо, від самого Йосифа Крейницького, який після Лаврської обителі та священництва у Винниках біля Львова (1680 р.) став ігуменом Гадяцького Красногорського Миколаївського монастиря¹⁰.

Місця перепису й побутування нотолінійних ірмолоїв добре локалізують великі центри півного мистецтва в Україні – монастирі й собори Києва (Печерська лавра, монастирі Михайлівський Золотоверхий, Видубицький, Межигірський Преображенський, Богоявленський братський, Пустинно-Миколаївський, Фролівський Вознесенський, Софійська катедра, Десятинна церква, Воскресенська на Подолі), Чернігова й Чернігівщини (Линський в Чернігові, Крупницький Батуринський, Ніжинський Благовіщенський, Новгород-Сіверський Спаський, міста й містечка Носівка, Сосниця, Прилуки, Ніжин), Волині¹¹ (монастирі Зимненський, Загорівський, Почаївський, Білостоцький (під Луцьком), катедри і церкви Володимира, Луцька, Милянєвич, Турійська), Курязький Преображенський під Харковом, Полтавський Хрестовоздвиженський, Манявський скит на Підкарпатті, Унівський, Словітський, Підгорецький, Волсвинський, Домашівський на Львівщині, колишньої Перемиської єпархії (Крехівський, Спасівський, Лаврівський монастирі, міста й містечка Перемишль, Каньчуга, Лежайськ, Ярослав, Волож) та ін. В Білорусі – монастирі в Супраслі, Мінську, Вітебську, Жировичах, Вільнюсі та ін. Тут діяли школи церковного співу,

¹⁰ Ясиновський Ю. Соціальна функція українських нотних Ірмолоїв. *Рукописна та книжкова спадщина*, 2. Київ, 1994. С. 67–69.

¹¹ Територіальна збірка волинських ірмолоїв формувалася у Волинському єпархіальному древлехранилищі – спершу у Володимирі-Волинському, перед початком Першої світової війни її перевезли до Житомира як нового центру Волинської єпархії, а вже в часі війни вона опинилася в Харкові, де сьогодні зберігається в Харківській науковій бібліотеці. Невеличкі колекції волинських ірмолоїв у міжвоєнний час сформувались у Луцьку та Острозі, які частково збереглися у Луцькому обласному краєзнавчому музеї та Острозькому історико-культурному заповіднику. Окремі рукописи з Волині, Холмщини та Підляшшя ще в XIX ст. опинилися у приватних та державних зібраннях Москви та Петербурга.

в яких для навчальних потреб переписувалися ірмолої, редагувалися й творилися нові напиви, виховувалися музично-педагогічні кадри для ширших потреб літургійної практики.

У XIX ст. поширилась практика колекціонування давніх рукописів: єпархіальними бібліотеками, бібліотеками світських закладів, приватними особами. Від тоді розпочалися активні переміщення рукописів і цілих колекцій як в межах певних локальних територій, так і за їх межі. Цілеспрямованою збирацькою практикою півних рукописів зайнялося новостворене наприкінці XIX ст. в Москві Синодальне училище церковного співу. В інвентарній книзі Училища, записи в якій вели директори Степан Смоленський та Василій Металлов, свящ. і регент Дмитрій Аллеманов¹² можна знайти чимало вписаних до цього каталогу цілих колекцій півних рукописів – наприклад з Полтавського єпархіального *древлехранилища*¹³ та ін.

Та загалом нотні ірмолої мало цікавили російських колекціонерів, оскільки це були нотні кодекси, до того ж записані незрозумілою для них київською квадратною нотою. Виняток складали гарно оздоблені ірмолої – наприклад білоруса ієромонаха-василіянина Тарасія другої чверті XVII ст., переписуваного ним у монастирях Мінська, Вільнюса і Жирович, які придбало московське «Общество любителей древней письменности» (Москва, РГБ, ОЛДП, 248). Подібно бачимо і в колекції князя Павла Вяземського, де зберігається український Ірмолой середини XVIII ст. з барвистими ілюстраціями на полях, зокрема, музичних інструментів, часто з гумористичним відтінком.

1914 р. вдова проф. Чернівецького університету Омеляна Калужняцького продала в Росію багату колекцію кириличних рукописних книг і фрагментів, серед яких є три нотолінійні ірмолої (сьогодні колекція зберігається в БРАН в Петербурзі¹⁴). З цих рукописів відзначимо насамперед Ірмолой, переписаний і майстерно оздоблений Константином Білинським у містечку Каньчуга 1691 р. (нині Підкарпатське воєв. в Польщі)¹⁵. Вдалося віднайти ще один Ірмолой цього писаря і маляра-ілюстратора,

¹² Москва, ГИМ, *Каталог собрания знаменных и нотных певческих рукописей Синодального училища церковного пения* (инв. 76014).

¹³ Москва, ГИМ, Син. певч., №№ 343–348.

¹⁴ Ясиновський Ю. *Українські та білоруські нотолінійні Ірмолої 16–18 століть*: Каталог і кодикологічно-палеографічне дослідження / ред. Ярослав Ісаєвич, Олександра Цалай-Якименко [=Історія української музики, вип. 2: джерела / Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України]. Львів: Місіонер, 1996. С. 242–243 (БРАН, Калужн. 15), с. 390, № 761 (БРАН, Калужн. 65); с. 204–205, № 226 (Калужн. 67). Вперше кириличні рукописи описав та опублікував каталог український філолог Олександр Багрий (див.: А. Багрий. *В защиту ценностей духа: Из отчета по сохранению памятников старины, искусства и культуры в районе военных действий*. Самара, 1918). Серед пергаментових уривків в колекції Калужняцького знаходиться також 1 арк. невменного Стихиаря XII ст., знайденого Професором в якомусь скитику над Дністром (див.: *Пергаментные рукописи библиотеки Академии Наук СССР: Описание русских и славянских рукописей XI–XVI веков* / уклад. Н. Ю. Бубнов, О. П. Лихачева, В. Ф. Покровская. Ленинград: Наука, 1976, с.15; Ясиновський Ю. *Византійська гимнографія і церковна монодія в українській рецепції ранньомодерного часу* / ред. Кр. Ганнік, Я. Ісаєвич [=Історія української музики: Дослідження, вип. 18 / Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України]. Львів 2011, с. 91).

¹⁵ Ясиновський Ю. *Українські та білоруські нотолінійні Ірмолої*, с. 242–243, № 316 (Калужн. 15).

створеного, очевидно, в Каньчузі в останній чверті XVII ст. (НМЛ, О 9)¹⁶. Віднайдено також дещо давніший Ірмолой, переписаний в цій же Каньчузі 1673 р. «бакалавром» Михайлом Подлузьким (переписав частину рукопису)¹⁷. Тож в Каньчузі в другій половині XVII ст. діяли потужні церковно-співоча та малярська мистецькі школи.

Значна кількість українсько-білоруських ірмолоїв була зібрана у Придворній півчій капелі в Петербурзі, яка сьогодні зберігається в РНБ в Петербурзі в однойменному фондi. Окремі ірмолої з Капели потрапили в інші книгозбірні – наприклад білоруський 1741–1744 рр. з Іоано-Богословської церкви у Вітебську, який чудово прикрасив Іоан Ропалеський, та український середини XVIII ст. були передані до Російського інституту історії мистецтв¹⁸. Ці рукописи привозили з собою для навчання і практики літургійного співу численні співці-емігранти з Білорусі та України. А деякі з них були переписані в Капелі цими ж співцями.

Великих переміщень і втрат рукописні ірмолої зазнали під час Першої і Другої світових воєн. Російський історик культури Александр Рогов опублікував окрему працю про малі периферійні збірки, більшість яких були переміщена чи втрачена, де серед інших згадуються й українсько-білоруські ірмологіони¹⁹. Так, він згадує про білоруський Ірмолой, створений 1648 р. в Кутейнському монастирі, який згодом потрапив до Вознесенського жіночого монастиря у Смоленську, де рукопис зберігався до XIX ст.²⁰ За інформацією білоруської музикознавчині Ірини Герсимової-Базильової, яка сьогодні проживає в Петербурзі, деякі ірмологіони з Кутейнського монастиря пізніше опинилися у московських монастирях, і підготувала на цю тему окрему статтю²¹.

Дещо з того, що Рогов вважав втраченим, нам вдалося віднайти – наприклад, Ірмолой, відомий за описом Володимира Перетца²², сьогодні зберігається у Державному музеї Білорусії під № 459. Очевидно, загинули цінні колекції Харківського історичного музею, ірмолої якого вивчали Павло Жолтовський (1904–1986)²³ та Олександр Дзбановський (1870–1938)²⁴; Чернігівського²⁵, Полтавського і

¹⁶ Ясиновський Ю. *Українські та білоруські нотолінійні Ірмолої*, с. 201, № 216.

¹⁷ Ясиновський Ю. *Десять ірмологіонів краєзнавчої бібліотеки Анатолія Недільського* відп. ред. Андрій Ясиновський [=Записки краєзнавчої бібліотеки Анатолія Недільського, вип. 1; Історія української музики, вип. 21: Джерела] / Український католицький університет, Інститут літургійних наук. Львів: В-во Львівської політехніки 2014, с. 19–23, № 2.

¹⁸ Ясиновський Ю. *Українські та білоруські нотолінійні Ірмолої*, с. 393–394, № 770; с. 416, № 842.

¹⁹ Рогов А. И. *Сведения о небольших собраниях славяно-русских рукописей в СССР*. Москва, 1962.

²⁰ Там само, с. 167, № 286; див. також: Ясиновський Ю. *Українські та білоруські нотолінійні Ірмолої*, с. 125, № 49.

²¹ Герасимова И. В. Певческая культура Киевской митрополии в литургической практике Ново-Иерусалимского монастыря 2-й половины XVII века (в друці).

²² Перетц В. Н. *Рукописи библиотеки Московского университета, самарских библиотеки и музея и минских собраний*. Ленинград, 1934, с. 189, № 139.; пор.: А. Рогов. *Сведения о небольших собраниях*. С. 12.

²³ Жолтовський П. *Українська книга та її оздоблення*. Київ, 1926.

²⁴ Див.: Листи Олександра Дзбановського до Антоніна Преображенського / Санкт-Петербург, РГИА, ф. Преображенського (№ 1109), оп. 1, од. зб. 94.

²⁵ Гринченко Б. *Каталог музея украинских древностей В. Тарновского*, т. 2. Чернигов, 1900, с. 232, № 4.

Катерино-славського²⁶ музеїв та ін. Вважається, що їх вивезли німці в часи окупації, проте, наприклад, фонди Полтавського музею згоріли ще на початку війни 1941 р. до захоплення міста німцями. Нам вдалося віднайти лише два ірмолої, що були вивезені німцями з України: Ірмолой Кирила Канчузького з бібліотеки Львівського університету, який пізніше чомусь був переданий до Польщі і сьогодні зберігається у Бібліотеці Народовій у Варшаві (III. 12693), та Ірмолой, повернутий в Україну 1948 року і переданий до Історичної бібліотеки у Києві (2/и-82, 270), але невідомим залишається попереднє місце його знаходження. Американська дослідниця Патриція Грімстед Кеннеді спільно з Геннадієм Боряком опублікували огляд втрачених і вивезених з України рукописних фондів під час Другої світової війни²⁷, серед яких, можливо, були й нотні ірмолої.

Після Другої світової війни сумна доля спіткала багатющу бібліотеку Перемиської греко-католицької капітули, яку перевезли до Варшави, де рукописи, зокрема майже 70 (!) рукописних ірмолоїв були передані до відділу спеціальних зібрань Бібліотеки Народової, де розпорошилися в одній великій колекції кирилических рукописних книг. Тому дуже добру справу зробив нині покійний працівник бібліотеки Анджей Кашлей, який опублікував каталог рукописів Перемиської збірки²⁸. Стародруки латинкою, в тому й інкунабули, та видання XIX ст. розпорошилися по різних закладах Польщі, історію якої сьогодні плідно вивчає львівська дослідниця Маргарита Кривенко²⁹.

Такою є доля і недоля рукописних українських і білоруських ірмолоїв XVI – середини XIX ст.

Наприкінці хочу ще раз наголосити на одній дуже важливій сутності українсько-білоруських нотованих ірмолоїв. Всі вони створювалися під омофором Київської митрополії, що й визначало їх особливості та оригінальність на всьому візантійсько-слов'янському релігійному просторі в структурній організації, репертуарі та мелодичному змісті (напівів). Навіть реформа нотації в XVI ст. не внесла зміни у сутність ірмолоїв, які сформувалися ще в невменній грековізантійського походження нотації і плавно без жодних потрясінь перейшли в нотацію новоевропейську лінійно-мензуральну. Тобто політичні кордони Великого Князівства Литовського чи Речі Посполитої, Московської держави та Австрії, Угорщини чи Румунії не визначали сутності цих нотованих рукописів, а власне київська релігійно-мистецька спадщина єднала літургійно-співочу традицію у межах всієї митрополії.

²⁶ Трипольський В. *Полтавское епархиальное древлехранилище*. Полтава 1909; В. Перетц. Отчет об экскурсии семинарии русской филологии в Полтаву и Екатеринослав. *Университетские известия* (1911/2). С. 43–48.

²⁷ Патриція Грімстед Кеннеді, за участю Геннадія Боряка. *Доля українських культурних цінностей під час Другої світової війни*. Львів, 1992.

²⁸ *Inwentarz rękopisów Biblioteki Kapituły Greckokatolickiej w Przemyślu* / opracował Andrzej Kaszlej [=Inwentarz rękopisów Biblioteki Narodowej, 2]. Warszawa: Biblioteka Narodowa, 2011.

²⁹ Див., зокрема: Маргарита Кривенко. *Бібліотека Перемиської греко-католицької капітули у світлі архівних матеріалів м. Любліна. Записки Львівської національної наукової бібліотеки України імені В. Стефаника*, 1. Львів, 2009. С. 544–570.